

Nail QURBANOV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

Klassik folklor şöbəsinin

aparıcı elmi işçisi

e-mail: nail.qurbanov.79@mail.ru

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2024.2.152>

**ÖLÜLƏR GÜNÜ BAYRAMI ANİMİSTİK DÜŞÜNCƏNİN
PARADİQMASI KİMİ**

Xülasə

Zaman-zaman animistik təfəkkür müəyyən metamorfoza uğrayaraq müxtəlif mədəniyyətlərdə və inanc sistemlərində fərqli formalarda və variasiyalarda özünü göstərmişdir. Ruha inancın mənşəyi, həmçinin bu inancdan törəyən ölümlərin ruhuna hörmət, ehtiram bildirilməsini özündə əks etdirən mərasimlər düzümü tarixən animistik düşüncə ilə bağlı olmuşdur.

Əksər dünya xalqları ölümlərin ruhunu əziz tutmaq üçün tarix boyu müxtəlif ayin və mərasimlər icra etmişlər və hal-hazırda da icra etməkdədirlər. Bu ənənəni özündə əks etdirən ən yaygın mərasimlərdən biri də çağdaş zamana qədər icra edilən Ölülər günü mərasimidir.

Əski inanclara görə, əcdad ruqları anılmadıqca, yad edilmədikcə canlılara xə-tər toxundura bilərmişlər. Və bu təhlükənin qarşısının alınması üçün ölümlərin ru-hunun hörmətlə yad edilməsi, onlara həsr olunmuş müxtəlif ayin və ritualların icra edilməsi vacib hesab edilirmiş.

Mərasim zamanı müxtəlif ayin və ritualların icra olunmasının məqsədi mərhumların ruhuna hörmət bildirməklə yanaşı, miras qalmış ailə ənənələrini və dəyərləri gənc nəsillərə ötürməyə xidmət etməkdir.

Açar sözlər: animistik düşüncə, ölümlər günü, mərasim, ruh, inanc

Nail GURBANOV

**THE DAY OF THE DEAD CELEBRATION AS A PARADIGM OF
ANIMISTIC THOUGHT**

Summary

From time to time the animistic thinking has undergone a certain meta-morphosis and manifested itself in different forms and variations in different cultures and belief systems. The origin of the belief in the spirit, as well as the arrangement of ceremonies, which includes the veneration of the souls of the dead, descended from this belief, has historically been associated with animistic thinking.

Most peoples of the world have performed and are currently performing various rituals and ceremonies throughout history to cherish the souls of the dead.

One of the most common ceremonies reflecting this tradition is the Day of the Dead, which has been performed up to modern times.

According to the ancient beliefs, the ancestral spirits could harm living beings unless they were remembered. However, for the prevention of this danger, it was considered important to honor the souls of the dead and carry out various rituals and ceremonies dedicated to them.

The purpose of performing various rituals and traditions during the ceremony is not only to express respect for the souls of the deceased, but also to serve to pass on inherited family traditions and values to younger generations.

Key words: animistic thought, day of the dead, ceremony, spirit, belief

Наиль ГУРБАНОВ

ПРАЗДНИК ДЕНЬ МЕРТВЫХ КАК ПАРАДИГМА АНИМИСТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Резюме

Время от времени анимистическое мышление претерпело определенные метаморфозы и проявлялось в разных формах и вариациях в разных культурах и системах верований. Зарождение веры в душу, а также вытекающее из этой веры устройство церемоний, отражающих уважение и почитание душ умерших, исторически связаны с анимистическим мышлением.

Большинство народов мира на протяжении всей истории совершали различные обряды и церемонии в честь душ умерших и совершают их до сих пор. Одной из наиболее распространенных церемоний, отражающих эту традицию, является церемония Дня мертвых, которая проводится до наших дней.

По старинным поверьям, духи предков могли навредить живым, если о них не помнить и не вспоминать. И чтобы предотвратить эту опасность, считалось важным почитать души умерших и совершать различные обряды и ритуалы, посвященные им.

Цель совершения различных обрядов и ритуалов во время церемонии – отдать дань уважения душам усопших и послужить передаче унаследованных семейных традиций и ценностей молодому поколению.

Ключевые слова: анимистическое мышление, день мертвых, обряды, душа, поверье

Dünyanı animistik təfəkkürlə biçimləyən insanlar hesab edirdilər ki, bütün nəsnələrin ruhu var. “Animus” sözünün mənası latınca “ruh” anlamına gəlməkdədir. Animistik dünyagörüşünə görə bütün varlıqlar şüur və iradəyə malikdirlər, həmçinin onlar insanlar və digər obyektlərlə qarşılıqlı əlaqədə, ünsiyyətdə olmaq qabiliyyətinə sahibdirlər. Animizm həmçinin maddi və mənəvi sferaların bir-birinə qarışdığı və mahiyyətə bir-birinə bənzədiyi dünyalar ideyasını özündə ehtiva edir.

Animizm terminini ilk dəfə elm sahəsinə ingilis antropoloqu Edvard Taylor gətirmişdir. O, animizmi ibtidai cəmiyyətlərə xas olan dini təfəkkürün erkən forması hesab etmişdir (13). Taylora görə, animizm rəşional düşüncə ilə bağılı olsa da, lakin onun müəyyən qüsurlu tərəfləri vardı. Animistik düşüncənin daşıyıcısı olan insanlar yuxuların, huşu itirmə zamanının halətlərinin, təbiət hadisələrinin mənəsini aydın dərk edə bilməsələr də, bunların ruhla bağılı hadisələr olduğuna əmin idilər. Ruhlar bəzən amorf, bəzən fitomorf, bəzən zoomorf, bəzən də antropomorf varlıqlar kimi təsəvvür olunmuşlar, lakin onların şüur, iradə və digər insani xüsusiyyətlərə malik olduğu da düşünölmüşdür. Taylor animizmi “dinin minimumu”, dinin ən ibtidai mərhələsi kimi təsəvvür edirdi və animizmin özündən sonra yaranan daha mürəkkəb şəkilli dini inanc və ayinlərin əsas mənbəyi olduğunu iddia edirdi.

Əslində isə animizm protodin deyildi. Dinin mənşəyi haqqında nəzəriyyələrin mübahisə doğurduğu kimi, animizm də elmi tənqidin sınağından çıxıbilmədi və bu tezis xeyli sayda tədqiqatçılar tərəfindən rədd edilmişdi (15). O səbəbdən ki, heç bir din, ən primitivindən mürəkkəbinə qədər yalnız ruhlara inamla məhdudlaşmır. İkincisi, Taylordan sonra elmin əldə etdiyi qənaətlərə görə, dünyanın ikiləşməsi, yəni onun mütləq təbii və fəvqəltəbii, sakral və profan olaraq bölünməsi yanlışıdır. Və ümumiyyətlə, təbiətin “canlandırılması” Taylorun təsəvvür etdiyindən daha mürəkkəb şəkildə inkişaf etmişdir. Bu faktlar preanimizm və ya bu ad altında ümumiləşən bir sıra cərəyanların yaranmasına səbəb oldu ki, bu cərəyanlara görə animizmdən əvvəl magiya (C.Freyzer və başqaları) və animatizm (yəni hər bir nəsnənin canlı olduğu hesab edildiyi dövr) mövcud olmuşdur. Əgər preanimizm dinin mənşəyini izah etməkdə animizm kimi aciz idisə də, buna baxmayaraq o, ruhlar və canlar haqqında ibtidai təsəvvürlərdə onların maddi mənşəyinin olduğu haqda tezisi ortaya qoydu (15).

Antropoloqlar Taylorun animizmin bütün mədəniyyətlər üçün universallığı haqqında dediklərini də yanlışı hesab edirdilər. Bu gün mövcud olan bir çox dinlər icmaların formalaşması ilə bağılı yaranan rituallar və mərasimlər nəticəsində meydana çıxmışdır. Əgər animizm əvvəl hakim inanc idisə, tədricən meydana çıxan təkml dinlər onu əvəz etdi. Bəzi tədqiqatçılar isə animizmi qətiyyəən din hesab etmirlər, çünki o, ilahi başlanğıcın mahiyyətini izah edə bilmir, sadəcə olaraq insanların qarşısında aciz qaldığı hadisələrin yaratdığı təəssüratları ehtiva edir (14).

Zaman-zaman animistik təfəkkür müəyyən metamorfoza uğrayaraq müxtəlif mədəniyyətlərdə və inanc sistemlərində fərqli formalarda və variasiyalarda özünü göstərə bilir. Məsələn: insanlarla müəyyən heyvan və ya bitki növləri arasında mənəvi əlaqəyə inamı ehtiva edən totemistik görüşlər də animizmin bir formasıdır. Bu düşüncə sistemlərində heyvanlara insani keyfiyyətlər aid edilir və onlara əcdadların ruhu kimi baxılır. Totem kimi tanınan varlıqlar müqəddəs sayılır və çox vaxt qəbilələrin və ya ailələrin simvolu, təmsilçisi kimi çıxış edirdi. Belə animist mədəniyyətlərdə heyvanlara sitayiş də ön planda olmuşdur. Buna görə o cəmiyyətlərdə bir heyvan öldüyü zaman ona hörmətlə yanaşılır, çünki o heyvanın ruhunun ovçudan qisas almağa qadir olduğuna inanılırdı.

Təbiətə – dağlar, çaylar, ağaclar və səma cisimləri kimi təbii elementlərə pərəstiş və ehtiram da animizmin bir variantıdır. Qədim insanlar canlı və cansız nəsneləri fərqləndirmədiyindən onların təsəvvüründə təbiət hadisələri, coğrafi obyektlər və hətta məişət əşyaları canlı sayılırdı və onların ruhları onların sahibi hesab olunurdu. Azərbaycan xalqının mifoloji düşüncəsində də hər bir nəsnenin ruhu, başqa sözlə, əyəsi, sahibi olduğu haqda təsəvvürlər mövcud olmuşdur. “Azərbaycan mifoloji mətnləri” toplusunda qeyd olunur: “Gözümüzün nə görürüksə, hamısının əyəsi var. Bı əyələr bizə görsənmez. ... əyələr nəyin əyəsidisə, onun da sahibıdı, özü də onda yaşayır. Məsələtün, bəğ əyəsi bəğın sahibıdı, bəğdə də yaşayır. Ta suda, yaxud, dəğdə bəğ əyəsi olmaz. Onnarın da öz əyələri var” (3, 51). Digər bir nümunədə də bütün varlıqların əyəsi, başqa sözlə ruhunun olması qeyd olunur: “Əvin, həyətin, bəğın, suyun, yolun, dəğın – hər şeyin əyəsi var. Gərəh binnara səlam verəsən. Timsalı, gəlmisən bəğə. Gərəh deyəsən: “Salam, a bəğ əyəsi, gəlmişəm bəğivi suvaram, ağaşdarının dibin belliyəm”. Gedəndə da deyirsən ki, salamat qal, a bəğ əyəsi, mən getdim, genə gələciyəm” (3, 51). Göründüyü kimi, misal gətirilən nümunələrdən aydın görünür ki, qədim azərbaycanlıların təsəvvürünə görə hər bir nəsnenin ruhu, əyəsi var imiş.

Qədim təsəvvürlərə görə, bəzi əşyaların ruhları müəyyən bir canlının şəklində təsəvvür oluna bilirmiş. Məsələn, Asiya, Afrika və Avropa ölkələrində suyun ruhu at və ya öküz formasında təsəvvür olunurdu və s. (13). Oxşar təsəvvürlər, yəni bəzi nəsnelərin ruhlarının (əyəsinin) müəyyən bir canlı, hətta insan şəklində təsəvvür olunması ilə bağlı təsəvvürlərə aid nümunələr Azərbaycan mifologiyasında da xeyli müşahidə edilməkdədir.

Şamanizm özü də animistik inanclarla əlaqəli bir sistemdir. Burada şamanlar kimi tanınan fərdlər insan və ruh aləmləri arasında vasitəçi rolunu oynayır. Şamanların ruhlarla ünsiyyət qurmaq, şəfa rituallarını yerinə yetirmək kimi qabiliyyətlərə malik olduğuna inanılır.

Panteizm animizmin qəti bir variantı olmasa da, panteizmin animizlə bəzi oxşar cəhətləri mövcud olmuşdur. Panteizm kainatdakı hər şeyin ilahi və bir-biri ilə əlaqəli olduğuna inamdır. O, bütün təbii dünyanı ilahi olanın təzahürü kimi görür, mənəvi və fiziki aləmlər arasında fərq qoymur.

Qeyd etmək lazımdır ki, animistik inanclar və təcrübələr mədəniyyətdən mədəniyyətə və hətta eyni mədəniyyət daxilindəki müxtəlif icmalarda əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilmişlər.

Əcdadlara ibadət, onlara ruhsal varlıqlar kimi hörmət və ehtiram göstərmək də animizmin bir formasıdır. Bu, əcdadların ruhlarının onların yaşayan nəsillərinin həyatına təsir göstərə bilməsi və qoruma, hidayət və xeyir-dua verə biləcəyi inancına əsaslanır.

Animistik düşüncəyə görə ruh varlığın əsas hərəkətverici qüvvəsidir, ona hörmət və ehtiramla yanaşmaq lazımdır. Bəzi mədəniyyətlərdə insan ruhu çox vaxt onun içindəki nəfəs və ya kölgə ilə eyniləşdirilirdi. Məsələn, Şimali və Cənubi Amerikanın və Tasmaniyanın yerli xalqları inanırdılar ki, əgər insanın kölgəsi çaya

düşərsə, o ölə bilər, onu timsah aparar. Avropa dövlətlərində ibtidai çağlarda ruh daha çox nəfəsə uyğun gəlirdi. “Spiritus” sözü latın dilində məhz bu anlamı ehtiva edirdi (14).

İnsanlar bir çox hallarda ruhları bəd niyyətli hesab etmişlər, buna görə də onları qorxunc məxluqlar kimi təsəvvür edirdilər. Tipik olaraq, əksərən bu ruhlar nəsnələrin sahibləri, xəstəlikləri yaradan qüvvələr kimi və s. özünü göstərirdi. Azərbaycanda da oxşar mifik təsəvvür nümunələri mövcud olmuşdur. “Azərbaycan mifoloji mətnləri” toplusunda insanlara ziyan verən şər ruhlar “bizdən yeylər” deyə qeyd edilir. Orda göstərilir ki, “bizdən yeylər həmmişə insanın malın oğruruyur, qəzanın, paltarın, düyüsün, yağın aparır, pilov bişirir yeyir, paltarın geyip oynuyur. Ta bir söznən, bizdən yeylər həmmişə insannara zərər verir.” Əslində, şər ruhlardan qorxu hissi, onlardan qorunma cəhdləri şər qüvvələri qovma rituallarının yaranmasına səbəb olmuşdur.

Animistik təsəvvürlərə görə, ruh ölümə qalib gəlməyə qadirdir. Bəzi mədəniyyətlərə görə ruh daha sakit bir dünyaya keçir, digərlərində isə yer üzündə kabus kimi dolaşır (1, 32). Bəzi sistemlərdə isə bu təsəvvürlər birləşmiş şəkildə mövcud olmuşdur. İnsanlar inanırdılar ki, ruhları razı salmaq, həmçinin dəfn və yas mərasimlərini düzgün yerinə yetirmək lazımdır. Belə olduğu halda mərhumin ruhu axirətə yolçuluğunu daha tez başa vurmuş olacaqdı (14).

Yaponiyanın ənənəvi dini olan Şintoizm də animizmlə əlaqələndirilir. Onun əsas prinsipləri Kami (“həyat verən” mənası daşıyan) tanrılarına ehtiramla bağlıdır. Şintoya görə, hər bir varlıqda – təbiət hadisələrində, bitkilərdə, heyvanlarda, əşyalarda və həmçinin insanlarda ruh yaşayır. Şintoçuluq ənənəsi özündə ruhlarla əlaqə qurmağı, onların rəğbətini və himayəsini qazanmağı, bu məqsədlərlə rituallar və mərasimlərin icrasını ehtiva edir. Şintoistlər Cinzya ziyarətgahlarını ziyarət edirlər, orada ibadət edir, ayinlər icra edirlər. Onlar həmçinin Kami tanrılarını şə-rəfləndirmək və mühüm hadisələri, eləcə də fəsillərin dəyişməsini qeyd etmək üçün festivallar və bayramlar keçirirlər (12). Bu inancın mühüm cəhətini əcdadlara hörmət və ailə ənənələrinə sadiqlik təşkil edir. Bir çox ayinlər və rituallar mərhüm qohumlara hörmət etmək və miras qalmış ailə ənənələrini, dəyərləri gənc nəsillərə ötürməyə xidmət etməkdədir.

Animistik təsəvvürlərdən miras olan ölənlərin ruhları ilə canlılar aləminin qarşılıqlı “təsirləri” haqqındakı inanclar tarix boyunca müxtəlif mədəniyyətlərdə müxtəlif şəkildə öz mövcudluğunu sürdürmüşdür. Bu ənənəni özündə əks etdirən ən populyar mərasimlərdən biri də ölümlərin ruhunu razı salmaq (əzizləmək) üçün icra edilən ritual-mərasimdir. Bəzən bayram səviyyəsində qeyd edilən bu ənənəvi mərasim müəyyən fərqlərlə əksər mədəniyyətlərdə özünü göstərməkdədir. A.Ağbaba qədim babillilərdə ölümlərin ruhunu əziz tutmaq üçün icra edilən ayin və mərasimlərlə bağlı yazır: “Babillilər ölümlərin ruhuna çox inanır, ruhu incitməmək üçün müxtəlif mərasimlər keçirirdilər. Bu mərasimləri yüksək nüfuza malik olan sehrbazlar və cadugərlər yerinə yetirir, pis ruhları qovmaq üçün cürbəcür tilsimlərdən istifadə edirdilər” (1, 154).

Çinlilərin mifik ənənəsində animistik təsəvvürlər ölülər kultunda dini-semantik mahiyyəti ilə daha dərin kök salmışdır. Mifik mətnlər və arxeoloji qazıntılar zamanı üzə çıxarılan qədim əşyalar, eləcə də şifahi yaddaşda yaşayan bir sıra əski ənənələr göstərir ki, qədim çinlilər o biri dünyaya inanır, ölülərin ruhunun inciməməsi üçün ölənlə birlikdə onun qəbrinə paltar, məişət əşyaları, müəyyən miqdar yemək və s. qoyurdular (1, 180).

Ölülərin ruhları ilə canlılar aləminin qarşılıqlı təsirləri haqda inanclar türklər, həmçinin azərbaycanlılar arasında da yaygın olmuşdur. C.Bəydili azərbaycanlıların mifoloji təsəvvürlərində yer alan ölülərin ruhunun canlılar aləminə təsiri inancı, eyni zamanda ölülərin ruhuna hörmət bəsləmə ənənəsinin mövcudluğu ilə bağlı öz tədqiqatında yazır: “Mifoloji varlıq olaraq ruhlar insanlarla eyni zamanda daim təmasda olan gözəgörünməz, gizlin təbiət gücləridir. Onlar hər zaman bu dünyadakı varlıqlarla bağlılığını qoruyurlar. Həmin bağlılığın bir ifadəsi Azərbaycan türkləri arasındakı “ruf (ruh) ölçmə” inamında qorunmuşdur. Bu inama görə bir adam durduğu yerdə qızdırıb xəstələnərsə, deyərlər ki, filankəsi ruf tutub. Çox vaxt isə adamı ölən qohumlarının, yaxınlarının rufu tutur, çünki onların gözü-nəzəri burarlardadı. Qəbir üstünə gedilməyəndə, qohumları ölənləri yad eləməyəndə onlardan birinin rufu adamı tutar. Belə olanda həmin ruhun nə istədiyini öyrənmək üçün xəstəni apararlar ruf ölçənin yanına. Rufçu da deyər ki, məsələn, ruf halva istəyir və tapşır ki, halvanı bişirib yeddi qapıya versinlər. Hər adam isə ruf ölçə bilməz. Bu, inama görə atadan-anadan nəsilliklə verilir...” (4, 310). Deməli, əski inanclara görə, ruhlar anılmadıqca, yad edilmədikcə canlılara xətər toxundura bilmişlər. Və bu xətərdən xilas olmaq üçün ölülərin ruhunun hörmətlə anılmasının gərəkdüyü bildirilir.

Oxşar qənaətlərə Türkan Arıkın tədqiqatında da rast gəlirik. Türkan Arıkın Azərbaycanda Novruz bayramında ata ruhlarını məmnun etmək üçün icra edilən ritualların əsas məqsədinin ruhun öz ocağına gəldiyində rahatlıq taparaq geri dönməsi olduğunu qeyd edir: “İnanclara görə bir il Novruz bayramını ata ocağında keçirməyən şəxs yeddi il boyunca xəstə olur və ata ocağına gələ bilmir. Bunun ata ruhlarının onlara zərər verməsi inancı ilə əlaqəli olduğu hesab edilir. Bu səbəblə hər kəs Novruz bayramında ata ocağında olmağa və bayramı orada keçirməyə çalışır... Ata ruhlarını məmnun etmək üçün məzarlıqlarda, həmçinin evlərdə icra edilən bütün rituallar ruhun öz ocağına gəldiyində rahatlıq taparaq geri dönməsinə şərait yaratmaq məqsədi daşıyır. Xüsusilə Novruz bayramı günü yas evində yemək bişirilərək qoxu çıxarılmasına, bağlarda ocaq və evlərdə şam yandırılmasına üstünlük verilir”. Sitatdan da görüldüyü kimi, deməli, Azərbaycan ərazisində bayram günlərində ata ruhlarını məmnun etmək üçün icra edilən bir sıra ritualların əsas məqsədi həmin ruhların öz yaxınlarına zərər verə bilmə təhlükəsinin qarşısını almaqdır (2, 668).

Çağdaş zamanımızda bəzi Latın Amerikasına ölkələrində də ölülərin ruhuna hörmət, ehtiram bəsləmə inancını özündə əks etdirən “Ölülər günü” bayramı adı ilə məlum olan ənənəvi mərasimlər icra olunmaqdadır. Dərin tarixi köklərə malik olan

bu bayramın mənşəyi bütün Mezoamerika regionunu əhatə edən qədim adət-ənənələrlə və mərasimlərlə bağlılıq təşkil edir (6).

Latin Amerikası (əsasən, Meksika, Qvatemala, Honduras, Salvador) ərazisində yaşayan qədim asteklər və digər xalqlar ölümü həyatın ayrılmaz hissəsi hesab edirdilər. Onların inancına görə insan öləndə Çikunatlana – Ölülər ölkəsinə gedir. Orada o, əbədi rahatlıq yerinə doğru uzun bir yol qət etməli olur. O yolçuluğa kömək etmək üçün ölülərin qəbirləri üzərinə yemək, su və müxtəlif alətlər qoyulur.

İspan fəthinin və katolikliyin meydana gəlməsi ilə Latin Amerikası əhalisinin adət-ənənələri və inancları xristian adətləri ilə qarışmışdı. Bu da, öz növbəsində, 1 noyabrda qeyd olunan Astek bayramı Miktlantekutli (Cənab ölü) ilə Katoliklərin Bütün Müqəddəslər bayramlarının birləşməsinə səbəb oldu. Qədim dövrlərdə Ölülər günü bayramı adətən iyul-avqust aylarında keçirilsə də, Meksikanın işğalından sonra ispan keşişləri bayramın noyabr ayına keçirilməsinə qərar vermişlər (11). Bayram əsasən iki gün qeyd edilir: 1 Noyabr – Kiçik Mələklər Günü (Día de Angelitos) ölən uşaqlar və körpələrin xatirəsi yad edilir. Noyabrın 2-si əsas Ölülər günüdür (Día de los Muertos) – ölmüş böyüklər xatırlanır. Bəzən bu bayramı oktyabrın 31-i xüsusən də ABŞ sərhədinə yaxın bölgələrdə qeyd etməyə başlayırlar: burada Halloween, Bütün Müqəddəslərin Katolik Günü və Ölülər Günü qarışmış şəkildə qeyd olunur.

Müasir dövrdə Ölülər günü astek və xristianlıq ənənələrinin qarışığını unikal şəkildə təqdim edir. Həmçinin Meksikanın müxtəlif bölgələrində yaşayan mədəni qrupların xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Şənlik ənənələri bölgədən və bölgənin ispanlardan əvvəlki mədəniyyətindən asılı olaraq əyalətdən əyalətə dəyişə bilər. Məsələn, Oaxaka de Juarezdə karnaval yürüşlərinə, Meksika vadisində isə qurban-gahların və ölülərin evlərinin bəzədilməsinə üstünlük verilir.

2004-cü ildə “Ölülər günü” bayramı UNESCO tərəfindən bəşəriyyətin irsi kimi tanınmış və bəşəriyyətin şifahi və qeyri-maddi mədəni irsinin şah əsərləri siyahısına daxil edilib. Bu qərarın mətnində bu bayramın Latin Amerikasının canlı irsinin ən aktual təmsil formalarından, həmçinin Latin Amerikasının yerli xalqları arasında mədəni özünüifadənin ən qədim və güclü formalarından biri olduğu qeyd olunur.

Bayramın əsas simvolları parlaq və rəngarəng skelet kostyumları, qurbangahlar və mariqoldlardır (çiçək). Bayram geyimləri Katrina adlanır. “Katrina” sözü “zərif” mənasını verən “katrin” sözündəndir. Bu geyim növünün tarixçəsi ilə bağlı qeyd edilir ki, 20-ci əsrin əvvəllərində Meksika rəssamı Xose Quadalupe Posada “Katrinanın kəlləsi” (Calavera Catrina) qravürasını çəkdi (güllərlə bəzədilmiş papaq geyinmiş skelet karikaturası). Xose Quadalupe Posada aşağı təbəqənin problemlərinə əhəmiyyət verməyən, yüksək cəmiyyətin zövqünə xidmət edən karikaturaları ilə məşhur olan bir sənətkar idi. “Katrinanın kəlləsi” qravürası yüksək mədəni cəmiyyətə aid olan zənginlərin belə ölümlü olduğunu simvollaşdırdı – “Ölüm bir gün hər kəsin arxasınca gələcək” mənasını ehtiva edirdi (16). Bu motiv bayram zamanı icra edilən “ölüm rəqsləri”ndə də əks olunur. Burada bütün siniflərdən olan

insanlar ölümü təcəssüm etdirən skeletlərlə əl-ələ rəqs edir. Bu rəqslərə aid qra-vürlər də mövcuddur.

Ölülərə həsr olunmuş qurbangahlar da “Ölülər bayramı” ənənəsinin mühüm tərkib hissəsidir. Onlar evlərdə və qəbiristanlıqlarda quraşdırılır. Fotoşəkillər, mərhumla əlaqəli əşyalar və mərhumun sevimli yeməkləri və içkilər, şəkərdən düzələn kəllə və bəzək-düzəklər, ölənlərin sevdiyi qoxular, süsləmələr qurbangah-ların əsas atributları kimi çıxış edir. Bu ritual sanki yer üzünə qayıdan ölü ruhları üçün bu tərəfdə ailəsi və dostları ilə vaxt keçirməyə dəvətdir. Qoyulan təamların içərisində ən vacibi sudur, çünki səyahətdən sonra ruhlar susayırmış. İkinci vacib atribut ölülər üçün xüsusi hazırlanan şirin çörəkdir (11).

Mariqold adlı çiçəklər də bu bayramda xüsusi olaraq istifadə olunur. Onlar canlılar və ölülər aləmləri arasında körpü hesab edilən parlaq narıncı çiçəklərdir. Onlarla qurbangahları, qəbirləri və yolları bəzəyirlər (10).

Ölülər günü Hellovindən fərqli olaraq insanları qorxutmaq məqsədi daşımır. Bayramın adının ölümlə bağlı olmasına baxmayaraq, burada həmin günlərdə heç bir bədnam hadisə baş vermir. Ölülər günü xüsusi kostyumlar geyinmiş insanlar küçələrə çıxır. Bu geyimlərin bəziləri ölümü simvolizə edir – skelet kostyumu və s. Rəngarəng küçə yürüşləri müxtəlif üsullarla baş verir: ölkənin bəzi yerlərində onlar dəfn mərasimləri şəklində keçirilir – insanlar qaranlıq məşəllərlə yürüşlər təşkil edirlər, bəzi bölgələrdə isə insanlar əylənməyə – mahnı oxumağa, içki içməyə və rəqs etməyə üstünlük verirlər (5, 184). Meksikalılar ölümü inkar etmək, ondan gizlənmək əvəzinə, ona inad olaraq ölümü bayram kimi qeyd etmək üçün özlərində güc tapırlar. İnanclara görə gerçək ölüm unudulduğunda baş verir, festiva-lın məqsədi də məhz ölənlərin unudulmamasını təmin etməkdir (11).

Qədim ənənəni özündə əks etdirən bu bayramın müasir zamanda daha tən-tənəli əhval-ruhiyyədə keçirilməsinin başqa bir səbəbi də var. Bu, mədəniyyətin kommersiyalaşdırılması və turistləri cəlb etmək məqsədi ilə bağlıdır. Məsələn, Meksiko hər il səs-küylü və rəngarəng şənliklərə ev sahibliyi edir və insanlar şənlik-lərdə iştirak etmək üçün şəhərə axışdıqca şəhərin karnavalları və paradları daha da tən-tənəli vüsət alır. Təbii ki, müsbət emosiyalarla süslənən, karnaval şəklində qeyd edilən bayram insanlar tərəfindən ağırlı xatirələrlə müşayiət olunan bayramdan daha yaxşı qəbul edilir. Mədəni irs iqtisadi amillərlə kəşisir və nəticədə ənənəvi bayram bu gün yeni çalarlarla və daha da tən-tənəli şəkildə təqdim edilir.

Latın Amerikasının ölkələrində qeyd edilən Ölülər günü bayramı müasir dünyada mühüm mədəni hadisəyə çevrilib və özünəməxsus simvolizmi, ənənələri və əhval-ruhiyyəsi ilə rəssamları, yazıçıları, rejissorları və dizaynerləri bu bayramla bağlı əsərlər yaratmağa ruhlandırmışdır. Məsələn, “Kokonun sirri” adlı cizgi filmində bu bayramdan bəhs edilir. Bu, tabu, yaddaş, ailə və sevgidən bəhs edən bir hekayədir. Burada hadisələr eyni vaxtda iki məkanda – canlılar dünyasında və qəhrəmanın təsadüfən düşdüyü əcdadların ruhları olan dünyada baş verir. Mərhumlar baş qəh-rəmanın evə qayıtmasına və onları narahat edən sirlərin açılmasına kömək edir (17).

Sözügədən bayramın təbliği ilə bağlı bəzi ölkələr məqsədyönlü şəkildə tədbirlər həyata keçirir. Məsələn, Meksika dövləti dünya ölkələrindəki səfirliklərində milli bayramları, eləcə də Ölülər günü bayramı ilə bağlı tanıtım tədbirləri həyata keçirir. Bu qəbildən olan tədbirlər bizim ölkədə də keçirilməkdədir. Artıq bir neçə ildir ki (31.10.2017, 02.11.2018, 02.11.2021), ənənəvi olaraq Meksika səfirliyi Azərbaycan Dillər Universitetində (ADU) universitetin İspan dili Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə Meksikanın Ölülər günü bayramı ilə bağlı tədbir keçirir (7; 8; 9). Tədbirlərdə Meksika Birləşmiş Ştatlarının ərazisi, əhalisi və coğrafi mövqeyi, eyni zamanda “Ölülər bayramı”nın tarixi kökləri, adət-ənənələri haqqında tədbir iştirakçılarına məlumatlar verilir. 02.11.2021-ci ildə ADU-da keçirilən tədbirdə sözügedən bayram haqqında məlumat verən Meksikanın Azərbaycandakı səfiri Rodriqo Labardini qeyd edir ki, “Hər il noyabrın 2-də meksikalılar bu bayramı böyük təmtəraqla qeyd edirlər. Bu gün hər bir meksikalının evində dünyasını dəyişən insanların şərəfinə süfrə açılır, onların sevdikləri musiqi səsləndirilir. Bu minvalla biz ölülərin ruhunu hiss etməyə çalışırıq. Onların bizdən məmnun qalmaları üçün sevdikləri təamları süfrəyə düzürük, şən ab-havada olmağa çalışırıq, ruhlarının bizdən inciməməsi üçün əlimizdən gələni edirik. Biz dünyadan köçən yaxınlarımızı unutmadığımızı bu bayramda onlara xatırladıırıq. Meksika adətlərinə görə Ölülər günü bayramında ailənin dünyadan köçən üzvlərinin xatirəsinə qurbangahlar qurulur, ölənə xoşladığı yeməklər, şəxsi əşyaları, şam və güllər qoyulur. Qədim köklərə malik olan bu bayramın əsas məqsədi, ölənələri yad etməklə yanaşı ölümün də həyatın bir parçası olduğunu aşılamaqdır” (9). Tədbirdə “Sümüklərə qədər” adlı qısametrajlı cizgi filmi nümayiş olunub. Qeyd edək ki, ADU-da “Ölülər günü” bayramı münasibətilə stend də qurulmuşdur. Stenddə bayramın xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən şirniyyatlar və digər nümunələr təqdim olunmuşdur.

Son olaraq qeyd edək ki, ümumiyyətlə, əksər dünya xalqları ölülərin ruhunu əziz tutmaq üçün tarix boyu müxtəlif ayın və mərasimlər icra etmişlər və hal-hazırda da icra etməkdədirlər. Ruha inancın mənşəyi, həmçinin bu inancdan törəyən ölülərin ruhuna hörmət, ehtiram bildirilməsini özündə əks etdirən mərasimlər düzümü tarixən animistik düşüncə ilə bağlı olmuşdur. Bu ənənəni özündə əks etdirən ən yaygın mərasimlərdən biri də çağdaş zamana qədər icra edilən Ölülər günü bayramıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağbaba A. Mifologiya. Dərslük. Sumqayıt: SDU-nun Redaksiya və nəşr işləri şöbəsi, 2019, 212 səh., s.32
2. Arık T. Azərbaycan Türklərində Atalar Kültü / Ata-Baba Gününün Eski Türk Kültüründeki Yeri və Önemi. “Manas” Sosial Araştırmalar Dergisi, 2024, cilt 13, sayı 2, s. 665-677
3. Azərbaycan mifoloji mətləri. (Tərtib edən, ön sözün və şərhlərin müəllifi Arif Acalov). Bakı, Elm, 1988. s.51
4. Bəydili C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı, Elm, 2003, s. 310
5. Brandes, Stanley. Iconography in Mexico`s Day of the Dead // Ethno-history. – Duke University press, 1998. – t.45.– s.181-218.
6. <https://oxu.az/turizm/dunyanin-en-maraqli-festivali-oluler-gunu-fotovideo>
7. <https://adu.edu.az/az/xeberler/xeberler/2347.html>;
8. <https://adu.edu.az/az/xeberler/xeberler/2847.html>;
9. <https://adu.edu.az/az/xeberler/xeberler/5048.html>
10. <https://aviata.kz/media/faq/den-mertvykh-1-noiabria-vse-o-znamenitom-festivale-v-meksike>
11. https://az.wikipedia.org/wiki/Ölülər_Günü
12. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sintoizm>
13. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Анимизм>
14. <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/059/566.htm>.
15. <https://www.gotquestions.org/Russian/Russian-animism.html>.
16. <https://www.whatcommuseum.org/la-calavera-catrina/>.
17. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%9A%D0%BE%D0%BA%D0%BE.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant: 25.11.2024

Son variant: 18.12.2024